

УДК 81.161.1'271

МОВА ТА КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР

Сідельников В.П., Сушинська І.М.

Слово "культура" у наш час набуло надзвичайної популярності. Його змістове навантаження стає майже безмежним. У наукових дослідженнях функціонує понад 24 визначення цього поняття. Зважаючи на все розмаїття підходів до тлумачення цього людського феномену, слід зупинитися на широкому та вузькому розумінні культури. У широкому розумінні культура – це все, що створено розумом та руками людини, тобто духовні та матеріальні цінності. Такий підхід дозволяє трактувати поняття "культура" як результат діяльності людини.

У вузькому розумінні говорять про культуру певної галузі діяльності людини: культуру мовлення, культуру політики, культуру права та подібне.

Вступ до проблеми. Останнім часом слово "культура" часто вживається зі словом "мова". Проблематика багатьох наукових конференцій окреслюється лаконічно: "Мова і культура". Серед розмаїття співвідношень мови і культури особливо вагомим є проблема дослідження мови та культурного простору. Встановлення культурних зв'язків передбачає дослідження мультикультурного простору. Комунікативні проблеми повинні вирішуватися не лише на рівні міжнародних культурних відносин, але й в окремо взятій країні. Порозуміння між представниками різних етнічних, релігійних та соціальних груп, взаємодія української та російської культури відбувається завдяки багатьом чинникам, вагомим місцем серед яких належить мові. Сьогодні весь світ на всіх рівнях – від глобального до локальних – спрямований до єдності та однорідності, але водночас, до розподілу, відокремлення та індивідуалізації. Дослідження проблем, пов'язаних з поняттям культурного простору, є природною рефлексією і спрямоване на гармонізацію міжетнічних культурних взаємодій, що є необхідною передумовою входження України у світовий культурний простір на правах його повноцінного суб'єкта.

Актуальність. Оскільки саме поняття культурного простору стає базовим, виникає потреба відповідної наукової дефініції. Семантика слова "простір" передбачає певні межі. Оскільки культура є однією із форм суспільної свідомості, як межі культурного поля слід тлумачити всі феномени людського пізнання, відображені в ідеальних мисленнєвих образах та зафіксовані, тобто матеріалізовані словесними знаками. Саме з масовою свідомістю тієї або іншої лінгвокультурної спільноти корелює культура. Як відзначають автори лінгвокультурологічного словника: "...культура, відображена у свідомості, – це буття культури у свідомості її носія" [5, с.10-11]. У зв'язку з цим виникає питання щодо первинності у співвідношеннях мови і культури. Відповідь на це питання залежить від тлумачення природи мови. Якщо розглядати мову як ознаку, притаманну людському суспільству зроду-віку, то культура постає разом з мовою. Згідно з теорією лінгвістичної відносності, авторами якої є американські мовознавці Сепір та Уорф (вперше цю думку сформулював Гумбольдт), людина пізнає світ через мову. Не випадково американський мовознавець XIX століття В.Д.Вітні вважав мову одним з чинників, що формують людську культуру [4, с.5]. Дійсно, у мові, і перш за все у слові, відображений пізнаний людиною світ, що репрезентований матеріальними та духовними об'єктами. Власне у мові реалізована у глобальному розумінні культура. А тому протиставлення мови та культурного простору, встановлення співвідношення між ними є логічним та виправданим.

За своєю природою культура є національною. Отже, "...національний культурний простір охоплює усі наявні та потенційно можливі уявлення про феномени культури серед членів національно-лінгво-культурної спільноти" [5, с.11]. Використана авторами цитованого словника

складна номінативна одиниця “національно-лінгво-культурна спільнота” містить найважливіші складники самого поняття “культурний простір”: 1. Культурний простір є національним. 2. Культуру формує людське суспільство. 3. Культурний простір має певну мовну форму.

Дослідженню феномену культурного простору останнім часом приділяється значна увага. Коло актуальних питань є надзвичайно різноманітним: державна мова у конституційному полі, мовна стабільність – чинник політичної стабільності держави, культура мови як критерій культури людини і суспільства, мовні конфлікти і гармонізація суспільства, мовні зміни під впливом міграцій, етнолінгвістичний патріотизм, мовна лояльність у поліетнічних регіонах, мовний простір Сходу і Заходу тощо. Зокрема, у Росії здійснюється проект видання серії лінгвокультурологічних словників – “Мова та російський культурний простір”, у Науково-дослідному інституті українознавства розроблено концепцію “Мова як українознавство”, згідно якій мова сприймається як шлісний світоглядний, пізнавальний, знаково-системний феномен (автори: П.П. Кононенко, С.Я. Єрмоленко) та ін.

Людські суспільства, мови та культури існують не ізольовано, а перебувають у постійній взаємодії. Мови та культурні простори можуть перетинатися, що зумовлює взаємне проникнення та вплив. Це зумовлює постання проблем, пов'язаних із міжмовною та міжкультурною комунікацією. Зокрема, адаптація у мові лексем на позначення матеріальних та духовних феноменів, що є властивими іншому культурному простору.

Оскільки мова є невід'ємним складником культурного простору, поняття однієї культури дуже складно, а інколи неможливо відтворити засобами іншої мови. Так, Є.М. Верещагін, що досліджував найдавніший слов'яно-російський канон Георгію Хороброму, подає паралельно текст грецькою мовою та переклад старослов'янською і з'ясовує, що у слов'янському тексті лексемам *храбрѡвати* та *хръбрь* відповідають грецькі однокореневі слова – дієслово “бути кращим, найславетнішим, першим, виокремлюватися” і прикметник “кращий, славетніший, перший, видатний, відмінний”. Як відзначає Верещагін: “Загальна семантика абсолютної переваги за оптимальністю присутня у всіх грецьких слів, що містять дану морфему. У слов'янському перекладі вживається лексема *храбрь* (хоробрий, сміливий, безбоязний), як бачимо, відбувається модифікація грецького кореня, зумовлена впливом вже іншої духовної культури. Перекладач здійснює конкретизацію поняття “оптимальний воїн”, називає якостями оптимального воїна тільки відвагу, безбоязність, безстрашність, спеціалізує це значення, зараховує лексему *храбрь* до галузі військової справи” [2, с.485-487]. Найменуванню св. Георгія Хоробрим у найдавніших богослужіннях передують фольклорні тексти, у яких св.Георгія названо саме так. Наведений приклад свідчить про те, що давньоруський культурний простір, частиною якого була і християнська віра, відрізнявся від культурного простору Візантії, хоча християнство прийшло на Русь саме звідти. Думку про відмінність культурних просторів Візантії та Русі підкреслює С.С.Аверінцев у своїх дослідженнях з даної проблеми [1, с.211].

Поняття мови культури може містити усі знаки, засоби, символи, тексти, які об'єднують людей у єдиному культурному просторі. У цьому випадку мова є одним із чинників, що формують поняття культурного простору. Але у будь-якому випадку основною формою мови культури є природна мова. Мовні коди змінюються відповідно до вимог нового етапу розвитку людської цивілізації: з'являються специфічно властиві епосі глобалізації спільні економічний (зі спільним “грошовим кодом”), політичний простір (з уніфікованою “мовою політики”) та інше. На зміну критерію цінності мови – маркуванню національної приналежності – приходять інші, продиктовані законами історичного розвитку.

У період розвитку державності як особливої форми людського суспільства, об'єднувальними чинниками державної території є мова і культура. В.Сергеевич, автор книги “Російські юридичні пам'ятки давнини”, пояснює, чому з Києва назва Русь (яку, на його думку, принесли варяги) почала поширюватися на інші племена, та стверджує, що причина цього поширення полягає у єдності мови та віри цих слов'янських племен [6, с.92].

Не викликає сумнівів, що основою культури Давньої Русі були саме мова і культура. Вони, власне, і формували культурний простір. Історичні обставини зумовлювали складні та неоднозначні

стосунки між державністю, етносом, мовою та культурою. Так, за часів правління Івана IV російські території поширювалися на Схід до Іртишу, як відзначає Аверінцев: "...у цьому випадку має місце не просто привласнення позаєвропейських земель, але створення єдиної євроазійської держави не для російського народу, але для православної віри". У зазначений період цементувальним початком у створенні євроазійського культурного простору є релігія. На підтвердження цієї думки Аверінцев наводить легенду про "Петра, царевича ординського", що прийняв православ'я та збудував у Ростові церкву. У цьому випадку поняття Русі пов'язано не з державністю, етносом, а з культурним простором, основою якого є релігія як форма духовності [1, с.219].

Складнішою є ситуація щодо встановлення співвідношення між мовою та культурою для народів, які живуть на перетині культур. Така ситуація сформувалася у стосунках Візантії та Київської Русі. Десяте століття в історії російських та візантійських відносин пройшло під знаком обміну культурними цінностями, офіційними посольствами, особами, причетними до тієї або іншої галузі духовної, інтелектуальної діяльності. Так, 22 з 24 відомих на початок XIV століття митрополітів Русі були греками. Найбільшим центром взаємодії не тільки Візантійської та слов'янської цивілізацій, але й інших цивілізацій середньовіччя був Афон. Бібліотеки та архіви Афонських монастирів зберігали важливі пам'ятки писемної культури. Форми взаємодії різних культур були численні. З Греції на Русь та з Русі у Грецію поширювалися друковані пам'ятки. У переліку російського монастиря в Афоні зазначено російські рукописи (5 книг "Апостола", 2 патерика, 5 псалтирів, 5 часословів та багато інших). У бібліотечі нараховувалося 48 книг російською мовою [3, с.158-159].

Контакти представників різних культур у Візантії, яка знаходилася на перетині Європи та Азії, не могли здійснюватися без допомоги перекладачів. Афонські обітелі були перекладацькими центрами різномовної літератури. Так, південнослов'янський оригінал "Ізборника Святослава" був створений у болгарському Преславі на основі візантійського взірця.

Із складної взаємодії етносу, мови та культурного простору формується поняття ментальності, тобто історичної пам'яті, закріпленої у свідомості людини, яка майже генетично передається від покоління до покоління. Саме з ментальністю пов'язані спосіб мислення і національно-культурна думка.

Висновки. Людина, народ творять об'єкти матеріальної та духовної культури. Мова як найвища форма матеріальної реалізації свідомості уможливує передання культурних надбань від одного покоління до іншого. Культурний простір як сукупність усього, що створено руками та інтелектом людини, відображає також і спосіб мислення самої людини, її менталітет. Отже, культурний простір завжди є лінгво-ментально-національно специфічним. Саме тому однією з основних проблем гуманітарної науки є пошук засад формування нового типу особистості, що своєю діяльністю створить "постновоєвропейський" тип культури. А це вимагає формування нової духовної парадигми та нової просторової структури культури.

Список літератури

1. Аверинцев С.С. Византия и Русь: два типа духовности// Новый мир. – 1988. – №6 – С.208-219.
2. Верещагин Е.М. Древнейший славяно-русский канон Георгию Храбром: первая публикация//Язык и культура. Факты и ценности. К 70-летию Юрия Сергеевича Степанова/ Под ред. Е.С.Кубряковой. Т.Е.Янко. – М.: Языки славянской культуры. 2001. – С.473-489.
3. Древняя Русь в свете зарубежных источников/ Под. ред. Е.А. Мельниковой. – М.: Логос. 2003.
4. Луценко Н.А. Введение в лингвистику слова. – Горловка: ГППИИЯ. 2003.
5. Русское культурное пространство. Лингвокультурный словарь. Под редакцией И.В.Захаренко. В.В.Красных. Д.Б.Гудков. – М.: Гнозис. 2004.
6. Сергеевич В. Русскія юридическія древности. – Т.1. Территория и население. С.-Петербургъ. 1902.

Поступила до редакції 10.03.2005 р.